

Halmi Péter

Új szintézis felé? Csaba László: Crises in Economics?

Studies in European Political Economy című könyvéről
(Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009.)

Csaba László legújabb könyvének időszerűségéhez nem férhet kétség. A 2007 után kibontakozó pénzügyi és gazdasági válság fényében áttekintést igényel a közgazdaságtudomány elemző és prediktív kapacitása, előrejelző képessége, annak minden szükségszerű vagy kevésbé szükségszerű korlátozó tényezője. Nem nélkülözhető ugyanakkor a közgazdaságtudomány művelőinek önvizsgálata e tudományág helyzetéről, a nemzetközileg uralkodónak tekinthető főáramú megközelítés relevanciájáról.

A szerző lényegretörő és szókimondó, sőt olykor provokatív módon fogalmazza meg gondolatait. Rögtön indulásként azt a kérdést teszi fel: az európai közgazdaságtan miért amerikanizálódott tudományág? A szerző részletesen tárgyalja a közgazdaságtudomány fő területeit, módszereit, valamint az elemzések eredményeit. Azok a legutóbbi évtizedekben kopernikuszi változásokon mentek keresztül. A mennyiségi elemzések előtérbe kerülésével egyidejűleg uralkodóvá vált a Csaba László által *technicista ortodoxiának* nevezett megközelítés. Annak egyes képviselői szerint a közgazdaságtan teljesen elveszítette különálló tárgyát, s módszertana a modellkészítés specifikus márkájává vált. Ám a kvantitatív elemzés területén elért jelentős előrehaladás „kevésbé járult hozzá a különféle társadalmi, vállalati, pénzügyi, környezeti és redisztribúciós problémák hatékonyabb megoldásához... Az összegyűlt megoldatlan kihívások új megoldásokat kerestek olyan hagyományos kérdésekre, mint a pénzügyi megingások, az univerzális európai jóléti állam, a globális szegénység, az „erőforrás-átok”, a makroökonómiai populizmus terjedése és következményei, vagy az európai integráció stagnálása a globalizáció idején, valamint az információs és kommunikációs technológiai forradalom (ICT).” (12. o.)

Csaba László könyvében ugyanakkor mindvégig kiemelt figyelmet kap a *közgazdasági elméletek alkalmazása*, elsősorban Európában és Európára. A közép-európai átalakulás és EU-adaptáció után „jól láthatóan nem sikerült elindítani egy sor strukturális reformot, amelyek a tartós pénzügyi stabilitás és a fenntartható fejlődés alapjait lefektették volna.” (13. o.) Egyáltalán: a keleti bővülés folyamata elkésett vagy korai, mérlegét tekintve siker vagy

Halmi Péter a közgazdaság-tudomány doktora, egyetemi tanár, tanszékvezető a Pannon Egyetem Gazdaságtudományi Karán és intézetvezető a Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Karán. E-mail cím: halmi.peter@gtk.szie.hu. E recenzió lényegesen lerövidített szövege megjelenik a Magyar Tudomány című folyóiratban.

balsiker volt-e? Végül: kiemelkednek-e új elméletek az alkalmazásból? Képesek vagyunk-e általános, a szélesebb globális gazdaságelemzésre vonatkozó elméleti tanulságok levonására a közép- és kelet-európai regionális tapasztalatokból? (A közpolitika, a pályafüggőség, a spontaneitás versus a konstruált projektek szerepe, az intézményi pályarövidítések pozitív és negatív hatásai, a közpénzügyek minősége, a tartós növekedés és fejlődés megteremtése az elmaradott és a közepesen fejlett gazdaságokban egyaránt e témakörben említhetőek.)

Technicista ortodoxia helyett módszertani pluralizmus

Csaba László egyértelműen aláhúzza: a kötet nem a szokásos, a technikai elemzések finomítására szorítókozó közgazdaságtani mű. „Hatálya és megközelítése – miközben kötődik a sztenderd gazdasági paradigmához – túlnyúlik a tisztán gazdasági megközelítéseken, s azokat a természet- és a társadalomtudományok számos felismerésével egészíti ki.” A cél „a közösségi választások, intézmények, politikai lehetőségek, a társadalmi visszacsatolás endogenizálása, az új politikai gazdaságtan évtizedes tradícióival és a politikai reformok politikai gazdaságtanával párhuzamosan.” (14. o.) A szerző – hasonlóan korábbi műveihez, ám több tekintetben túl is lépve azokon – *sajátos módon ötvözi a főáramú és az intézményi megközelítést*. Minthogy ragaszkodik a sztenderd gazdasági paradigmához és elemzési eszközökhöz, a kötetben az intézményi megközelítés *nem alternatívája, hanem kiegészítése* a hagyományos közgazdaságtudományi szemléletnek. A szerző célja *termékeny visszacsatolás*, nem pedig a közgazdaságtudomány alapvonalának megkérdőjelezése.

Az „új politikai gazdaságtan” szofisztikált megközelítését az európai gazdaság legfontosabb témaköreiben alkalmazza. Az alkalmazás során nagy figyelmet kapnak a jelenlegi főáramú megközelítés fókuszán kívül eső szakpolitikai területek, illetve azok az általánosítható felismerések, amelyek igazolhatják, vagy megkérdőjelezhetik a főáramú irodalom eredményeit.

A második, a kötettel azonos című fejezet rendkívül mélyreható elemzése képezik a mű elméleti alapját. A *technicista ortodoxia kritikájának* kiindulópontja a világ égetővé vált gazdasági nehézségei és az uralkodó közgazdasági elmélet közötti ellentmondás. Csaba László arra figyelmeztet, hogy az uralkodó megközelítés egyoldalúan axiomatikus, kizárólag a formalizálás belső szabályait követi, egyben olyan feltételezésekre és eszközökre épült, amelyeket több szaktudomány az elmúlt évtizedekben egyértelműen meghaladott. A vezető közgazdasági folyóiratokban megjelenik valamiféle módszertani kizárólagosság igénye, amely magát az elméletet és a kutatás sajátos vizsgálati tárgyát is kiszorítja.

A szerző azonban *különbséget tesz a főáram és az ortodoxia között*. A főáram mindenkor meglehetősen széles körben megtűri a maga soraiban eltérő nézeteket és versengő közelítésmódokat. Ám az ortodoxia szellemi alapállás. Annak kemény magja a már fentebb jelzett *módszertani kizárólagosság igénye*, amely ellenáll az új megközelítések befogadásának.

A technicista ortodoxiát azonban alapvető kihívások érik – a társtudományok részéről is. Az ortodox megközelítés számos axiómája tarthatatlanná vált. Elég itt a korlátozott racionalitás jelenlétének igazolására vagy a bizonytalanság beépítésére utalnunk, mint újabb fejleményekre. Csaba László fontos megállapítása, hogy a *főáram* – éppen módszertani irányultsága miatt – *képes (lehet) a technicista ortodoxia meghaladására és a korábban vele szemben állónak vélt feltevések beépítésére*. A társtudományok irányában történő nyitás jó példája lehet a térbeliség szempontja érvényesítésének igénye, az új gazdaságföldrajz irányzatának megjelenése (*Krugman, Venables*).

Mindezek ellenére a szerző szerint nem túlzottan valószínű, hogy a főáram egészében a kuhni értelemben vett paradigmaváltás mehetne végbe. Ám a fokozatos változás megindult: maga a főáram is nyit egyes korábban mellőzött irányokba.

Csaba László a módszertani sokszínűség, a *heterodox újjászületés* mellett érvel. A módszertani pluralizmus a valódi problémák megválaszolásának reális esélyével egyidejűleg a társtudományok eredményeinek eddigieknél jobb felhasználására is lehetőséget nyújtana. A szerző szerint „...a metodológiai pluralizmust adottnak kell venni, és annak nyílt elismerése valószínűleg csak idő kérdése. Mivel a közgazdaságtudomány a tudományágak széles körétől kap impulzust, amelyeket azok saját specifikus paradigmájuk szerint fogalmaznak meg, nincs remény sem absztrakt módon, sem a jövőben valamilyen módon, hogy felmerüljön a társadalomtudomány, sőt a szűkebb értelemben vett közgazdaságtudomány 19. századi típusú nagy elmélete. Nehéz elképzelni, hogy a DNS-molekula és az alkotmányok történetének tanulmányozása ugyanabban a paradigmában történjék, vagy történhessen meg. Ily módon, az egymásra hatás az egyikkel vagy a másikkal egymás melletti lehet, nem pedig látszólag integrált, azonban eklektikus és inkoherens rendszer alapján. Megismételve, a tartalom – a vagyoni létrehozásának, elosztásának és összegyűjtésének feltételei és mechanizmusa – nem pedig az elemzés valamely partikuláris módszere az, ami egységesítő elv marad.” (43. o., kiemelés tőlem, H. P.) A szerző rávilágít azokra a veszélyekre, amelyek a viselkedési normák leegyszerűsítő axiómái felhasználásából származnak.

A kötet további fejezetei az előzőekben kifejtett elméletek és analitikai kapacitás alkalmazását és tesztelését végzik el. A vizsgálandó tárgya – a feltörekvő európai gazdaságok, illetve az európai integráció, azaz a szélesebb értelemben vett europaizáció – „természeténél fogva dacol bármilyen szigorú és rendszerezett analitikai megközelítéssel.” (53. o.) A szerző alapos elemzése bizonyítja, hogy a jó minőségű gazdaságelmélet képes elemezni és értékelni a szisztematikus változás gyakran bonyolult eredményét.

A poszttranzíciós változások elméletei

Rendkívül izgalmas témakör a *posztkommunista változások pályáiban mutatkozó* – a transzformáció második szakaszának évtizednyi idő óta középpontban álló – *tartós eltérések okainak feltárása*. (A kötet második része – A poszttranzíciós változások elméletei a régi és az új Európában – III. és IV. fejezete tárgyalja a témakört.) A különbségek magyarázatának alapvető tényezőjét az állam részvételének nagyságában és minőségében azonosítja. Aláhúzza a pályafüggőség kiemelkedő jelentőségét, amely a konstruktivista intézményépítés lehetőségeit is behatárolja. F. Hayek szerint is a szisztematikus átalakulás „az emberi tevékenység eredménye, ám nem az emberi megfontolásé.”

A kötet kiemelten vizsgálja „azt a makroökonómiai kisiklást és intézményi stagnálást, amely az EU 2004. évi bővülését kísérte.” Mindenekelőtt szembeűnő az új tagországokban a növekedés fenntarthatóságának, s egyúttal a folyamatos konvergenciának a hiánya. „Az intézményi infrastruktúra minőségének a javulása megállt a csatlakozáskor és a makroökonómiai politikák sodródtak.” (87. o.) Utóbbiban meghatározó jelentőségű, hogy az érintett országok többsége nem került közelebb az euroövezethez történő csatlakozáshoz.

Csaba László a kisiklást magyarázó fő tényezőket mint *diagnózist* rendszerezte. A túlzott politikai szembenállás, az inga állandó mozgása a gazdaság/konzolidáció, illetve a társadalom/újraelosztás szempontjai között, a csatlakozás utáni „reformfáradtság”, a széles körű bizalomvesztés, az átláthatóság hiánya, az európai integráció útkeresése a legutóbbi

évtizedben egyaránt annak tényezői. Ugyanakkor meglepő módon az új tagországokban – nagyvonalú jóléti programok, illetve döntően a közép- és alacsony jövedelműeket terhelő kiigazítások miatt – az egyenlőtlenségek nem nőttek. Csaba László aláhúzza a népesség *idősödésének* hatását a gazdaságpolitikára. „A nyugdíjasok a legaktívabb szavazók, miközben a fiatalok aránytalan illúzióvesztést mutatnak a parlamenti politikával és a közügyekkel szemben általában, a *széles horizontú strukturális reformokat*, így a nyugdíjreformokat vagy az államadósság érzékelhető csökkentését *a háttérbe szorítják*. Ez magyarázhatja azt az egyébként paradox helyzetet, hogy a nyugdíjasok számítanak az »átalakulás« nyertesei közé, legalább relatív módon, miközben a közvetlenül vagy közvetve állami támogatásból élők aránya növekedett.” (109–110. o.) Az *államtól való függés* jellemzi továbbra is a magánszektor jelentős részét. A *populizmus új fajtája* központi szerepet játszik a kedvezőtlen irányú folyamatokban. A szerző elemzését pedig az *új típusú makroökonómiai populizmus új politikai gazdaságtanának* nevezhetjük.

A régi fajta populizmus (a folyamatosan növekvő állami részvétel, az infláció, az államadósság) egyedül Magyarország esetében bizonyítható. Az egyúttal magyarázhatja a magyar lecsúszást az új tagok között, ahogyan a szerző írja: az elsőről az utolsó helyre.

Az elmélet szempontjából jóval érdekesebb a *populizmus új típusa*, amely Csaba László szerint „a nem-cselekvés kétfajta politikájából tevődik össze.” (111. o.) Egyrészt a strukturális reformok elhalasztása igényel kiemelés. A nem-cselekvés második fajtája kevésbé triviális, de nem kevésbé káros. Lusta politikai álláspont a felgyülemelő pénzügyi egyensúlyhiányt illetően. Mindezek nyomán a szándékos (a politika által vezérelt), illetve a nem szándékozott tényezők, egybeesések kombinációi nyújthatnak magyarázatot a történetekre. Az új populizmus a szabadpiaci, az állam minimális szerepét hirdető retorikát kedveli, „lefejezően egyszerű ideológiával, ami kezdők számára írt tankönyvet tükröz: az alacsonyabb adó mindent megold... A piaci szereplők között... a biztonság hamis érzése újra emelkedik. Az 1997–1999. évi kelet-ázsiai és latin-amerikai krízisek tanulságai óvatosságra inthetnek a túlzott általánosítással szemben, néhány indikátor alapján, anélkül, hogy a strukturális tényezőkre figyelnének, ez a tapasztalat más körülmények között megismétlődött.” (112. o.)

Csaba László aláhúzza: az *általános gazdaságelmélet szempontjából az alapvető tanulság az, hogy „nincsen ingyen ebéd az intellektuális erőfeszítések tekintetében*. Nincsenek egyszerű elméleti válaszok komplex, valóságos világbeli kérdésekre. A külső horgony hozzáférhetősége és az egységes valutához kapcsolódó kedvező várakozások nem helyettesíthetik a *felelős, időben meghozott, információkon nyugvó politikai akciót*, amely a kutató közgazdászok felismerésén alapul.” (113. o.)

Az europaizáció elméletei

A *következőkben* (a harmadik részben – Az europaizáció elméletei cím alatt – az V–VIII. fejezetekben) az *elemzés az EU27 ország-csoportjára irányul*. Részletesen vizsgálja a kibővülés, az EU helyzete és jövője, illetve a gazdasági átalakulás és az europaizáció témaköreit.

A *Túl korai bővülés?* című fejezet a *keleti kibővülés meglehetősen vegyes tapasztalatait* elemzte. Az EU-tagság nem könnyítette meg a strukturális reformok új hullámát, sem az új belépő országokban, sem magában az EU-ban. Az integráció progresszív komponenseinek széles körű kihasználása és a harmadik generációs strukturális reformok szinergiája

helyett „a rövidlátó politikákhoz történő visszalépés és a különféle populizmusok kerültek előtérbe.” (119. o.) (A „harmadik generációs strukturális reformok” a jóléti állam strukturális reformjait tartalmazzák: a nyugdíj- és a közigazgatási reformot, illetve az egyéb jogosultságok – oktatás, idősgondozás stb. – nyújtását finanszírozható formában.) A fejezet esettanulmányként a magyar tapasztalatokat tárgyalja részletesen. Ennek nemcsak az a magyarázata, hogy a szerző természetesen különösen jól ismeri saját hazáját, hanem „az a tény is, hogy a kisiklás a fenntartható növekedés útjáról talán ebben az esetben volt a legnagyobb és a legszembetűnőbb 2001–2008 között, azaz közvetlenül a csatlakozást megelőzően és azt követően.” (120. o.)

A szerző ismételten aláhúzza: *paradox módon a csatlakozás egyúttal mérsékelheti a reformok iránti elkötelezettséget.* Valamiféle hamis biztonságérzet alakulhat ki a „klubba” (azaz az EU-ba) bekerülést követően. Az új tagországok pénzüpiai is a biztonságos menedék részének tűntek, nem mobilizálták a fiskális pazarlást büntető szokásos mechanizmusokat: „Ezért demokratikus társadalomban még mikro-ösztonzések alapján is elképzelhető, hogy rövid távú politikák uralkodnak a hosszú -távú fejlesztések felett, különösen akkor, ha a szavazók rosszul tájékozottak (ami reális feltevés).” (120. o.)

Az EU-tagság történelmi mércével példátlan siker, visszatérés a nyugati nemzetekhez. „A szabályozási környezet szempontjából Közép-Európa népei az előzőleg létező európai uniós fórumokhoz csatlakoztak, ezáltal javítva pozíciójukat a lokációs versenyben. ... nem utolsósorban az új tagok csatlakoztak az EU-szintű politikai koordinációs erőfeszítésekhez az élet minden területén. Ez hozzájárult a politikák minőségének javításához, különösen környezeti és társadalmi szinten, ahol elegendően széles horizontra van szükség a sikerhez.

Ezzel szemben a politikai küzdelmek logikája ki kívánja szorítani ezeket a hosszabb távú megfontolásokat a közprogramokból a napi és a szórakoztatási kérdések javára.” (121. o.)

Valójában az új tagországok többsége nem tudott érdemi előrehaladást elérni az euro-adaptáció területén. A csatlakozás utáni időszakban szükséges intézményi és strukturális reformokat nem sikerült bevezetniük. A valóságban a populista kisiklás a gyors eurocsatlakozással kapcsolatos – olykor önbeteljesítőnek gondolt – várakozásokat keresztülhúzta. Csaba László megállapítja: „...a régi tagországok feltételezése az új tagországokban a piaci reformok önmagukat előrehajtó természetéről és a fiskális ortodoxia átalakulásáról túlzottan optimistának bizonyult.” (134. o.)

Valójában az új tagországok politikai elitjének ijesztő opportunizmusa egyben éretlenségük bizonyítéka: képtelenek hosszú -távú kooperatív játékra a tartós előnyökért. A szerző megállapítja: „Mérleget vonva, a stagnáló reformok multi-kauzális és multi-dimenzionális természete a gazdasági és nem gazdasági területeken egyformán valószínűvé tesz, hogy a 2000-es évek zsákutcájának a leküzdése várhatóan jelentősen hosszabb időt vesz igénybe, mint amit a keleti bővülés idején vártak. A késlekedés idő- és alkalomvesztést foglal magában, ami aligha tér egyhamar vissza. Azoknak a reformoknak a késedelme, amelyekre a fenntartható növekedésnek és a fenntartható pénzügyeknek szükségük van, csak egyre költségesebbé válik, mind finansiális, mind szociális szempontból. Ezért az EMU-kritériumoknak történő megfelelés legalább egy évtizedet vesz igénybe – nem éppen az az időtartam, amire 2002-ben az összes pályázó »EU-érett«-nek tekintendő.” (135. o.)

Az EU helyzetét tárgyaló fejezet már címében is megfogalmazza a súlyos kérdést: *újjaszületés, vagy az összes problémát a szőnyeg alá söpörték?* A szerző az intézményi és politikai stagnálás különféle tényezőinek azonosítását követően bemutatja a foglalkoztatás, a stabilitás terén és egyéb fontos területeken elért előrehaladást. Ám világossá teszi: az

EU jövője szempontjából meghatározó projektek előrehaladása nem volt kielégítő. (Noha időközben három bővülési lépcső is megvalósult az EU-ban.) Csaba László meggyőzően mutat rá a pragmatikus – nem ritkán inkoherens – kompromisszumok korlátozott lehetőségeire az európai integráció problémáinak megoldásában. *Az egybekapcsolódó intézmények és politikák nagy mértékben spontán fejlődését, az evolutív változások jelentőségét húzza alá.* „Ami zűrzavarnak látszik rövid távon, a jövő horgonya lehet, noha nem lesz biztosan az. Az eredmény így elkerülhetetlenül inkoherens, azonban *nem szükségszerűen* regresszív. Az utóbbi különösen fontos olyan időkben és olyan országokban, ahol az a tendencia, hogy minden hibáért és mulasztásért az EU-t hibáztassák, a 2000-es években újjáéledt.” (154. o.)

A következőkben az EU megreformálását – az intézményi káosz és a politikai bénultság meghaladását – célzó nagyívű kezdeményezések alakulását tekinti át. Annak során egyaránt figyelmet érdemelnek a „magas” (az EU „politizáció”-ját, azaz a többszintű kormányzás fokozatos kiépülése révén többszintű, sajátos „államalakulattá” (polity) válását elősegítő, nemzetközi közjogi formát igénylő), illetve az „alacsony” (az átlagos választó nagyon különböző, nagyrészt gazdasági és szociális gondjaira irányuló, egyes kormányzatok euroszeptikus magatartását is figyelembe vevő) politikák. „A megoldás fokozatos politikai változások sorozata útján érhető el, amelyek hidat képeznek a kettő közötti rés felett és az EU-politikákat közelebb viszik a választók felismert preferenciáihoz. Eredményképpen a „legjobb eset” scenárióban az EU-politikákat alapvetően újrafókuszálják a versenyképességre, a környezeti problémákra, az igazságügyre, a belügyre, a közös kül- és biztonsági politikára, nem pedig a hagyományos kiadási területekre, a mezőgazdaságra és a regionális fejlesztésre.” Tovább idézve a szerzőt: az EU megoldatlan problémáit áttekintve „az ember kísértésbe esik, hogy az elemzők és kommentátorok többségéhez csatlakozzon és ha egyáltalán létezik, kietlen jövőt jósoljon az egész európai projektnek.” (157. o.) Egyértelműen látható a hagyományos hajtóerők (az idealizmus, az elkötelezettség, a béke és a jövő generációk ügye) kiapadása. Új frontok megnyitása nélkül a napi alkudozások taposómalmának fenntartása a jellemző technikai ügyekben.

Csaba László az európai integráció új kihívásai között a jelenleg is folyamatban lévő költségvetési felülvizsgálatot, a globális kihívásokat, továbbá a „nyugtalan szomszédságot” (mind a mediterrán, mind a FÁK, mind a balkáni térségben) emelte ki. Mindazok kezeléséhez aktívabb és konstruktívabb EU szükséges, amelynek alapját hatékony, rugalmas döntések és az új politikák és feladatok elégséges finanszírozása képezik.

A jövőbeli opciók sarokpontjai a kötet szerint a következők:

- Az europaizáció jelenleg már visszafordíthatatlan folyamat. Nagyon valószínűtlen, hogy a jelenleg részben, vagy egészben a közösségi módszer szerint menedzselte szakpolitikai területeken teljes mértékű renacionalizációra kerülhetne sor. Ugyanakkor nélkülözhetetlen a teljesítmény-megállapítás és a hozzáadott érték kvantifikálása technikáinak közösségi szinten történő alkalmazása, ahol az lehetséges.
- Önmagában az EU-tagság és az egységes valutarezsim nem eredményezik az új tagországok automatikus felzárkózását.
- Ha legalább a tudósok és politikusok képesek megszabadulni a jelenleg uralkodó „kérem vissza a pénzemet!” megközelítéstől, „a nyilvános eszmecsere érdemibbé válhat. Pl. senki sem jelentheti ki, hogy »a nemzet« érdekében kívánja maximalizálni a közösségi alapokból eredő finanszírozást, tekintet nélkül a nemzeti fejlesztési prioritásokra ... fontos nemzeti érdeké vált, hogy képesek legyünk *előrettekintő*

gondolatokkal megjeleni és azzal a képességgel, hogy kompromisszumokat vitatunk meg és fogadunk el a kooperatív játékok logikájának megfelelően. Az együttes szervezés hatékonysága és a hozzátartozó hozzáadott érték, nem pedig a hagyomány és a transzferek nettó mérlege, ami az orientáció érvényes pontjaként szolgálhat.” (174–175. o.)

- Széles körű hazai és EU-vita szükséges annak meghatározására, *milyen EU a legjobb Magyarországnak és partnereinek?* Miképpen a kötet elemzései meggyőzően bizonyítják: e kérdésre *nincsen axiomatikus válasz.*

A harmadik rész befejező fejezete az európai integráció és a tranzíció alapvető kérdéseit az új politikai gazdaságtan megközelítésében a szerző által szükségképpen legjobban ismert új EU-tagország (Magyarország) esetében kapcsolja össze. Áttekinti, hogyan befolyásolta az alkotmányos változás a gazdasági átalakulást az elmúlt két évtizedben. Egyes témakörökben elemzi, milyen következtetések adódhatnak mindezekből a politikák és az intézmények javítására.

Gazdaságelméleti válaszok

A kötet befejező (negyedik) része, s egyben befejező fejezete *a krízis fő gazdaságelméleti kihívásaira adható válaszokat* fogalmazza meg. A központi kérdés a következő: mi érhető el, illetve mi nem érhető el megfelelő módon összehangolt és szakszerűen végrehajtott állami politikákkal demokratikus rendszerben. A tárgyalt tapasztalatok többsége az átalakuláshoz kapcsolódik, ám szélesebb körben is érvényes tanulságokat hordoz.

Az elmúlt évszázad egyik legnagyobb megoldatlan rejtélye *a technológiai és a gazdasági megvalósíthatóság közötti kölcsönhatás*, illetve a társadalmi-gazdasági rendszerek aktuális teljesítménye. Miközben a gazdasági teljesítmény globális szinten nő, a szegénység – a legfejlettebb országokat is beleértve – növekedik. A nemzetközi tárgyalások és a közgazdaságtudományi kutatások között is növekvő figyelem irányul *a haladás fejlesztési, disztribúciós komponensére, a tradicionális, az aggregált kibocsátásra koncentrált szemlélet helyett.*

A posztkommunista változások tapasztalatai is aláhúzzák, hogy a korábbi intézményi torzulások legyőzése és a tartós növekedés útjára lépés szétválaszthatatlan, ám nem elégséges előfeltételei az egyenlőségnek. Csaba László Amartya Sen széles körben elfogadott gondolatát idézi: *a részvétel és a választás szabadsága az általános emberi haladás és különösen a jólét integráns része.* A nagyobb torta persze nem feltétlenül Sen idézett gondolata szerint szételődik fel.

Mindezekre figyelemmel a szerző szerint *a társadalmilag megosztott növekedés* (shared growth) – amelynek koncepcióját a Világbank és az UNCTAD műhelymunkája során fejlesztették ki – a gazdasági elemzés komplexitásához történő visszatérés egyik dimenziója. E megközelítés a kiemelkedő fontosságú fenntarthatósági szempontokon túl a disztribúciós szempont, továbbá a választás szabadsága beépítésének szükségességét is tartalmazza. Mindez pedig akkor lehetséges, ha *a közgazdasági elemzések integráns részét képezik a közösségi választások (Public Choice) és az új politikai gazdaságtan további alapvető komponensei.* A szerző hangsúlyozza: nem a kvantitatív elemzések és becslések elvetéséről van szó. Csaba László összefoglalóan megállapítja: „Röviden, a megosztott növekedés koncepciója globális és alkalmazása talán megfelel az európai kontextusnak.

Amint korábban érveltünk és a továbbiakban kifejttük, a megosztott növekedés nem olyan fejlődés, amely ténylegesen vagy elméletben a posztkommunista sajátosságokkal kapcsolatos, vagy esetleg azok vannak benne túlsúlyban a burkolt és nyílt átalakulás: az egymás után következő erózió, transzformációs recesszió, helyreállítás és növekedés két évtizede után.” (200. o.)

A jelenlegi évtized egyik legnagyobb kihívása az úgynevezett „erőforrás-átok” (*resource curse*). Különösen fontos a FÁK, illetve általában a poszt-washingtoni konszenzust tagadó országok (Oroszországon kívül Venezuela, Bolívia stb.) esetében. A hagyományos gazdaságelméletben a természeti erőforrások a növekedést előmozdító, feltétel nélküli „áldás”-nak tűnnek. A valóság azonban ennek gyakran az ellenkezője. Az uralkodó csoportok számára rendkívül előnyös a jelentős természeti kincsek, nyersanyagok birtoklása: *lehetőséget teremt a járadékszerzésre, erősítheti az autoriter szabályozást, ugyanakkor hozzájárulhat a gazdasági struktúrák modernizációjának elmulasztásához, ahogyan azt a „holland betegség”- (Dutch Disease) -elmélet már az 1970-es években jelezte. Extrém formájában akár a versengő bandák közötti polgárháborúhoz vezethet az erőforrások kézbe tartásáért, a megszerzhető járadékért.*

Semmiféle gazdasági adottság nem működik vákuumban. *Az intézményi struktúra a döntő közeg az adottság és a politika között.* Fejlődő országokra koncentrált elemzések (Ishan et al 2005) is az intézményi minőség meghatározó szerepét húzzák alá a „kemény tények” (így pl. bizonyos termelési tényezők: a munka vagy a természeti erőforrások bősége) felett. Csaba László aláhúzza: „Az erőforrás-átok, amit annak diagnosztizálunk és megvitatunk a fejlődő országok kontextusában, relevanciához jutott az európai társadalmakban is. A norvég, holland, amerikai és orosz kísérletekben az a közös fonal, hogy a gazdasági struktúrákat fenyegető veszély jelen lehet akkor is, ha a növekvő autoritarianizmus politikai komponense *semmiképpen sem* a tényezőellátottság *elkerülhetetlen* mellékterméke...” (202. o.)

A megalapozott demokráciák a transznacionális intézmények szövetébe illeszkednek, nem érvényesülhet bennük a tekintélyelvű szabályozás. Ám az új és feltörekvő demokráciákban az lehetséges. A nemzetközileg jelentős természeti kincsek alapján elérhető jelentős jövedelem *centralizációra és újraelosztásra ösztönöz*, kezdetben a jövedelem és a vagyon, később már a hatalom vonatkozásában is. Ugyanakkor aláhúzást igényel: a redistribúció az oligarchia és a klientúra számára nem ugyanaz, mint a legszegényebbek számára. Következésképpen a döntés minősége, nem pedig pusztán annak centralizáltsága a fontos, párhuzamosan a Világbank által is hangsúlyozott „jó kormányzás” igényével, amely széles és nem kvantitatív kategória, sikerindikátor.

Társadalmi megközelítésben valószínűleg bármely gazdaság esetében a legfontosabb sikerindikátor a *munkahelyteremtés képessége*. Annak lehetővé tétele, hogy a technológiai és a gazdasági haladás a népesség legszélesebb rétegeihez jusson el. A túlzottan magas technológiára alapozott, erőforrás-intenzív fejlődés társadalmi hatásait tekintve kevésbé eredményes, mint pusztán a neoklasszikus növekedési elmélet keretei között tekintve. A *növekedés* jelen volt például a FÁK-országok vagy a közép-európai országok esetében az elmúlt másfél évtizedben, ám az társadalmilag *nem volt megosztott*. Ezért is különös figyelmet érdemelnek a kisvállalkozások. E szektor legnagyobb és potenciálisan leggyorsabban növekvő szegmense a feltörekvő gazdaságoknak, s amely foglalkoztatást nyújthat a kevésbé képzeteknek is. Ugyanakkor viszonylag kevés kisvállalkozó emelkedhet a legnagyobbak közé. A Bill Gatesről (és hasonlókról) mintázott „amerikai álom” kivételes maradt, amely

hozzájárult a tőke, a nagy magántulajdon és általában a siker társadalmi elfogadottságának alacsony szintjéhez.

A latin-amerikai példa is mutatja, hogy a *duális struktúra* – egyebek mellett – a technológiai tovagyűrűzés és a tudástranszfer tekintetében is akadályozó lehet. A transznacionális szektort idegennek és kizsákmányolónak tekinthetik. Az *önfenntartó kis- és középvállalati szektor terjedése* „így kevert áldás, amely egyrészt enyhíti a munkanélküliséget, másrészt reprodukálja a társadalmi betegségeket, így az adók kikerülését, a szabályt kerülő magatartást, a rövidlátást és az elmaradottságot (hiányzik a schumpeteri komponens).” (204–205. o.)

A növekedési teljesítmény tekintetében is kiemelkedő az *oktatás* jelentősége. Aláhúzást igényel annak szélesebb missziója: a közös értékek, a növekedéshez szükséges intellektuális infrastruktúra, a nyitott, demokratikus döntéshozatalhoz szükséges környezet megteremtése.

Csaba László elemzései, illetve a reform politikai gazdaságtanának szélesebb irodalma alapján az *azonos irányú folytonos* (egy vagy két választáson átívelő) *reformokra vonatkozó elkötelezettség* megkerülhetetlen követelményét emeli ki. A harmadik generációs reformok – legalábbis a változások alapvonalait tekintve – különösképpen megkívánják a széles körű társadalmi konszenzust.

Kiemelendő fontosságúak lehetnek általában és különösen az államháztartás területén a *szabály alapú politikák* és a független ügynökségek (independent regulatory agencies).

A *gazdaságpolitikai reformok* nélkülözhetetlen tanulságai a kötet elemzései szerint a következők:

1. A *pénzügyi fenntarthatóság* az árstabilitás, a hatóságok és a piaci szereplők, a civil társadalom jogkövető magatartását, mindezek pedig egyúttal a legjobb ösztönzést nyújthatják a helyi valutában történő jelentős megtakarításokhoz. Ha a pénzügyi közvetítés egészséges és transznacionális, a gazdaság finanszírozás iránti változó igénye kielégíthető. Mindez feltételezi, hogy a pénzügyi szektor szabályozása biztosítja az átláthatóságot és az elszámoltathatóságot a nemzetközi szabványoknak megfelelően.

2. Az *EU reális szerepének meghatározása és teljes kihasználása* is megkerülhetetlen. A szerző a realitások jegyében egyrészt a közös költségvetés korlátozott lehetőségeit húzza alá. Másrészt hangsúlyozza a javított és kiszámítható szabályozási környezetből, illetve a monetáris stabilitásból eredő jelentős potenciált. Az *acquis communautaire* egyre újabb területekre terjed ki, ám egyúttal (különösen a környezetvédelem vagy a szociálpolitika területén) költséges lehet. Csaba László meggyőzően hívja fel a figyelmet a „*patrióta*” *gazdaságpolitikák igénye* (valójában a protekcionizmus) a krízis időszakában bekövetkező *reneszánszának veszélyeire*. E törekvéseket önrontónak és hosszú távon fenntarthatatlannak minősíti.

3. A szerző óv az *újraelosztási törekvések* felerősödésétől is. Mindez azonban nem a minimalista állam víziójának elfogadását jelenti.

4. A fejlődéstanulmányok eredményeire (Dornbusch 1993) támaszkodva rámutat a visszafejlődés és a decentralizáció problémáira általában, illetve különösen a *humán és a fizikai infrastruktúra fejlődésére*. A központilag vezérelt megaprojektek gyakran gyászos eredményekkel zárulnak. Azok esetenként a kedvezményezettnek a ráfordításokhoz mérten csak aránytalanul csekély hasznot hoztak. Ugyanakkor e projektek gyakran korrupcióval és részleahajlással terhelték, nemcsak a posztkommunista országokban. A

finanszírozás és az adminisztratív kapacitás korlátozottsága következtében a feltörekvő gazdaságok potenciálisan fenyegetettebbek e csapdák tekintetében.

5. Ugyancsak a fejlődéstanulmányok felismeréseivel párhuzamosan *a reprezentatív részvétel növelésére* hív fel a közösségi választásokban. Csaba László kiemeli: a reform korai fázisában vagy az EU-csatlakozást megelőzően a gyors döntések nélkülözhetetlenek. Ám a jóléti állam vagy komponensei újrastrukturálása időigényesebb folyamat. A szerző a társadalmi erők és képviselőik közötti folytonos párbeszéd és a „fenntartható átláthatóság” igényét hangsúlyozza a közbizalom megszerzése előfeltételeként, s ismételten határozottan figyelmeztet a populizmus veszélyeire. Másrészt aláhúzza: „folytonosan szükség van a *reformpárti választók újratermelésére*, lehetőleg azáltal, hogy szakmai konszenzus emelkedjen ki néhány alapvető kérdésben.” (211. o.) (Utóbbiak között példaként az árstabilitás, a fiskális fenntarthatóság, a jövő generációk szükségletei, a környezetvédelem vagy a fenntartható magas foglalkoztatási szintet jelöli meg.)

Az elemzések perspektívájából *hét fő kérdéskörben fogalmaz meg a közpolitika számára megszívlelendő tanácsokat*. A kisvállalkozások támogatása; az oktatási rendszer, a társadalmi transzferek reformja; a nyugdíjrendszerek további privatizálása; az egészségügyi szektor – magánberuházásokat és az öngondoskodást is előmozdító – átalakítása; versenypolitikai akcióorozat az egységes európai piac hatékonyabb működésének előmozdítása végett; végezetül a regionális dimenziók figyelembevétele, a földrajzi egyenlőtlenségek kezelése területén egyaránt meggondolkodtató útjelzőket olvashatunk. A transzfer-rendszert illetően például a következőképpen fogalmaz: „Röviden olyan reformokat kell létrehozni, amelyek helyreállítják a munkára való ösztönzést és megteremtik mind az idősebb, mind a legmagasabbnál alacsonyabban kvalifikált emberek foglalkoztatását.” (213. o.)

A szerző gondolatmenetében visszautal a jó és releváns gazdaságelméletről korábban írottakra: annak a *hosszú távú fejlődéssel* kell foglalkoznia, a növekedésnél szélesebb kategóriaként. „Célja a humán fejlődési indikátorok, valamint a jólét, a hosszú élet, az életminőség *fenntartható javulásához* szükséges feltételek meghatározása, valamint a környezeti és társadalmi fenntarthatóság biztosítása... Mindezek ... *a fenntarthatóság nem triviális jellegéhez* vezetnek és mindezek *értékalapú elkötelezettséget*, s az ezzel kapcsolatos közösségi választásokat kívánják meg és előfeltételezik. Ideális scenáriókban ezek intézményesülnek, az alapszabályokhoz kötődnek és azokat független szakmai hatóságok őrzik.” (215. o.) Csaba László – szemben az elektronikus média és a szórakoztató tájékoztatás túlsúlya miatt is ma jellemzően csak rövid távot szemlélő politikusokkal – a hosszú kitekintés elfogadására figyelmeztet. Szélesebb horizontot, továbbá értékalapú, nem pedig érdekalapú megközelítést igényel. Ezért két fontos javaslat (a jó minőségi intézmények és a jó kormányzás igénye) nagyon időszerű a fejlődésről folyó vitákban az emelkedő, különösen a posztkommunista gazdaságokban.

Az állami kapacitás (state capacity) és *az állami kudarc* (state failure) olyan lényeges problémakörök, amelyek egyaránt Délkelet-Európa és a FÁK tartósan megoldatlan kérdéseinek gyökerévé válhatnak. Következésképpen az összes felemelkedő gazdaság számára beruházás szükséges a jó minőségi technokratikus adminisztrációba. Az EU-csatlakozást követően a közigazgatás endogén fejlesztése, valamint a politikai prioritások kiválasztása parancsoló szükségsszerűvé válik. Mindez aláhúzza a populizmus megszüntetésének igényét. Nem lebecsülhető a társadalmi tanulás, a növekvő átláthatóság tényezőin túl a „*krízis jótéteménye*” (Drazen és Grilli, 1993), az a kedvező reformpotenciál,

amelyet annak a széles elismerése teremt meg, miszerint a korábban létrehozott gyakorlat és prioritások nem tarthatók fenn.

Konzervatív fordulat szükséges *a monetáris és fiskális politikában*. A szabály alapú politika intézményeinek megteremtése és a szakmai és társadalmi konszenzus kialakítása előfeltétele lehet az előrevezető út meghatározásának.

Az intézményesített piacgazdaság és a nyitott társadalom egyik alapvető előnye – mint pl. F. Hayek azt kimutatta – képességük az előre nem látott innovációkhoz történő alkalmazkodásra. A hatékonyabb tevékenység előfeltételei csak az átalakulás utáni realitások mélyebb megértésén alapulhatnak. Ez pedig egyaránt előrelépés lehet a megosztott növekedés és a fenntartható fejlődés feltételeinek megteremtésében.

A kötet tehát *szélesebb politikai gazdaságtani megközelítést* képvisel, szemben a technicista ortodoxiával. E szélesebb ívű megközelítés alapján keres új közgazdaságtudományi válaszokat az új kihívásokra. A közgazdaságtudomány relevanciájának növelése két síkon értendő. „*Elméleti szinten*, annak a képessége, hogy értelmezzünk és elemzünk új jelenségeket, képességet arra, hogy »ha-akkor« típusú hipotéziseket fogalmazzunk meg és oksági láncot hozzunk létre. E mellett *az eredmények empirikusan helyben ellenőrizhetők legyenek*, és lehetőleg vezessenek el az *alkalmazáshoz* a szélesebb közjó szolgálatában, azaz javítva sok más emberi lény megélhetését és életminőségét.” (218. o.)

A szerző felhívja a figyelmet a nemzetközi közgazdaságtudományi szakirodalomban fokozatosan kialakuló változásra, *az új, komplexebb, a technikai ortodoxiától távolodó növekvő számú megközelítésekre*. A módszertani pluralizmus bázisán „a módszertan többé nem lesz összetéveszthető a tudomány kemény magjával. A *minőség*, valamint a gazdasági »játék« eredményének a *társadalmi szétágazását többé nem lehet és nem szabad a gazdaságtudomány határán túlra utalni*. Ez hagyományosan nagy gond marad, hogyan lehet a disztribúciós, hatalmi és más társadalmi vonatkozásokat eredménnyé formálni, azon kérdéssé, hogy ki fizeti a számlát, mennyi ideig és mitől kezdve – megújuló vagy nem megújuló-forrásból... Hasonlóképpen, a gyakorlat – akár vállalati, akár makrointézményi – *fenntarthatósága* alapvető kérdés. Végül, de nem utolsósorban az *elosztási vonatkozások* is visszakérülnek a fő színpadra. Ha más okból nem is, a fenntarthatóság három dimenziójának (környezeti, pénzügyi és társadalmi) komponensei egyikeként az átívelő eredmények elfogadása és a nyugati értékek internalizációja a játékosok tömege által a társadalmi változás ... menedzsmentjének megvalósítási feltételei közé számít, amely jobb minőségű életté változik az emberek milliói számára.” (219. o.)

A közgazdaságtudomány *új szintézisre törekvő megközelítésében* továbbra is a piaci koordináció tölt be meghatározó szerepet. Ugyanakkor a jelenlegi krízis tapasztalatainak elemzése a transznacionális szintű (különösen a pénzügyi) szabályozás jelentőségét is igazolja. Hasonló a helyzet az európai integrációnak a kötet által részletesen elemzett témakörével. A jó minőségű intézmények meghatározó szerepe a tranzíciós folyamatokban, illetve a sikeres strukturális reformok megvalósítása során is kimutatható.

A relevancia *analitikai értelmében és politikai, normatív értelemben* egyaránt megkerülhetetlen. Következésképpen a kipróbált, konvencionális tudományos sztenderdek színvonalas, az új institutionista megközelítéssel történő együttes alkalmazása „bizonyítottan *releváns és időszerű* mind tudományos, mind politikai perspektívából. A pozitív, új platform részletes kidolgozása kétségkívül monográfiák sorozatát kívánja meg, beleértve talán a következőt a jelenlegi szerzőtől” – írja befejezésül Csaba László. (220. o.)

Csaba László nagyívű gondolatmenet alapján felépített legújabb kötete széles körben ad útmutatást, továbbgondolandó útmutatót a közgazdaságtudomány művelői számára. Kitűnően épít a szerző imponáló szakirodalmi (és a társtudományok területére is érvényes) tájékozottságára és teoretikus kvalitásaira, másfelől a tranzíció és az európai gazdasági folyamatok területén szerzett széles körű alkalmazási tapasztalataira. E két dimenzió egyesítése különös kihívást jelent, amelyre a szerzők többsége nem vállalkozik, s amelyet – tegyük hozzá – Csaba László kiválóan teljesített. (Természetesen a tranzíció és az európai témakörök területén – éppen azok rendkívüli összetettsége miatt – számos kérdés mélyebb kifejtésére nem nyílhatott mód, illetve jó néhány témakör kínálhat kritikai felületet.

Külön kiemelés igényel a felhasznált *gazdag szakirodalmi háttér*, amely a nemzetközi tudományosság szempontjából mérvadó kiváló, s az esetek többségében a legújabb műveket tartalmazza. Külön aláhúzandó a *magyar szerzők* (köztük a fiatalabb nemzedék tagjai) műveinek hazai közgazdász szerzőknél szokatlanul széles körű hivatkozása. (Míg a magyar nyelven közreadott művek esetében is jellemzően korlátozottabb a hazai művek felhasználása, sőt olykor a szerzők egymást is büntetik...) Csaba László a magyar közgazdaságtudomány nagyköveteként számos hazai szerző gondolatait is beépíti a kötetbe, illetve közvetíti azokat a nemzetközi tudományosság felé.

Hatása azonban nem csupán ez a hazai közgazdaságtudományra, noha ezt sem lehet eléggé hangsúlyozni. A kötet, ahogyan idézett zárómondata is egyértelművé teszi, *inspirálni kívánja e tudományszak művelőit a módszertani pluralizmus alapján megvalósítandó új szintézisben történő közreműködésre*. Csak remélni lehet, hogy e folyamat a nemzetközi és a hazai tudományosságban egyaránt előrehalad. Csaba László mindehhez eddigi írásaival és e kötettel is lényegesen járult hozzá. A tudományos közösség kíváncsian várhatja a – befejezésben is ígért – folytatást.